

Vzdelávanie a identita v seniorskom veku

Michal Kentoš, Spoločenskovedný ústav SAV, Košice, kentos@saske.sk

KENTOŠ, Michal. Education and identity in the senior age. *Individual and Society*, 2002, Vol. 5, No. 3.

In the presented study we analyse the issue of so-called second life programme of male and female seniors as the possible source of identity at that age. We also deal with advantages of education at the universities of third age (UTA) that we document with the pilot research of 18 female seniors at the UTA in Košice. First results prove potential positive effect of educational activities on the individual's identity at older age.

Education. Identity. Senior age.

Táto príspevok je súčasťou projektu finančne podporovaného VEGA (č. 1/9191/22) .

Problematike seniorského veku je na Slovensku zo strany odborníkov venovaná čoraz väčšia pozornosť. Súvisí to s rastúcim proporcionálnym zastúpením seniorov v našej spoločnosti, čo je spôsobené najmä zníženou pôrodnosťou, pokrokmí v medicíne a predlžovaním priemernej dĺžky života. Tento trend však v celosvetovom meradle nie je ničím novým. Aj preto sa už od sedemdesiatych rokov minulého storočia viaceré celosvetové organizácie angažujú v prospech seniorov:

- Svetová zdravotnícka organizácia organizuje programy pre zlepšenia podmienok života seniorov,
- Organizácia spojených národov presadzuje legislatívne zmeny na ochranu práv a preventívne programy proti zneužívaniu starých ľudí,
- Európska únia ponúka vo svojom 5. a 6. rámcovom programe projekty podporujúce zvyšovanie kvality života.

Kľúčovým sa v tejto súvislosti stal termín kvalita života. Aj napriek tomu, že dnes už existuje pomerne veľké množstvo relevantnej odbornej literatúry, kvalita života stále zostáva ťažko uchopiteľným pojmom. Niektorí autori uvádzajú, že kvalita života je predovšetkým subjektívnou kategóriou, a teda pre rôznych jednotlivcov môže znamenať rozličné veci či okolnosti. Inými slovami tie isté životné aspekty predstavujú u rôznych ľudí odlišné kvality. K uvedenej interindividuálnej variabilite J. Křivohlavý (2001) pridáva aj intraindividuálnu, podľa ktorej aj jednotlivec hodnotí tie isté situácie rôzne (napr. v priebehu času). Ak k

tomu prirátame individuálne tempo starnutia, dochádza v seniorskom veku k výraznej diferenciacii kvality života. Medzi základné diferenciačné kritériá patria: vek, pohlavie, životná úroveň, socioprofesionálny status, úroveň vzdelania, rôznorodosť potrieb a možnosti ich uspokojovania a i. Je tiež potrebné poznamenať, že termíny ako kvalita života, šťastie alebo well-being sú silne kultúrne a historicky podmienené. V našich podmienkach je referenčným post-moderným konštrukt západnej spoločnosti.

Uvedené predpoklady spôsobili dominantnú orientáciu psychológie na vnútorné prežívanie na rozdiel od inventarizácie vonkajších podmienok kvality života, ktorými by sa mali zaoberať iné vedné disciplíny. S uvedeným názorom však nesúhlasia Iwarsson a Isacsson (1997), ktoré obhajujú celostné chápanie konštrukt kvality života, odvolávajú sa na prominentné authority z oblasti gerontológie, podľa ktorých je dôležité skúmanie tak subjektívnych, ako aj objektívnych faktorov. Ako dôvod uvádzajú multikauzálnu podmienenosť a komplexnosť problematiky. Medzi najviac prepracované modely v česko-slovenských podmienkach patrí viacúrovňový model kvality života D. Kováča (2001). Autor v ňom rozlišuje bazálnu (všeludskú), individuálnu (civilizačnú) a kultúrno-duchovnú (elitnú) úroveň. Podobne aj Křivohlavý (c. d.) rozlišuje personálnu, skupinovú a spoločenskú rovinu.

Vzdelávanie v seniorskom veku

V súčasnom gerontologickom výskume sa čoraz väčšia pozornosť venuje tzv. *vitálnym mechanizmom života*, ktoré podporujú možnosti jedincov spomaľovať nepriaznivé zmeny spojené so starobou. Využívajú sa tu najmä princípy kompenzácie rozličných insuficiencií pomocou alternatívnych stratégií správania a myslenia. Jednou z možností je vytvorenie tzv. *druhého životného programu*, náplňou ktorého môžu byť vzdelávacie aktivity rôzneho druhu. Veľmi obľúbenými sú inštitucionálne a voľnočasové typy vzdelávacích programov ako napr. univerzity tretieho veku, prednáškové cykly v rámci klubov dôchodcov a odborné stretnutia v seniorských centrách. Účastníci takýchto programov získavajú nasledujúce možnosti (podľa Čornaničovej, 2000):

Aktívne teórie starnutia predpokladajú pretrvávajúce potreby stredného veku aj v starobe – najmä potreby aktívnej činnosti a užitočnosti. K ich úbytku však dochádza odchodom do dôchodku. Viaceré výskumy v tejto oblasti ukazujú, že vzdelávacie aktivity prispievajú k životnej spokojnosti, k integrácii seniorov do spoločnosti, ako aj k duševnému a fyzickému zdraviu. Výskumy uskutočnené v našich podmienkach tieto zistenia potvrdzujú. Ako uvádza Hrapková (2002), seniori, ktorí študujú na univerzite tretieho veku, trpia v zmenšenej miere depresiami, majú zvýšenú motiváciu nadobúdať vedomosti v cudzom odbore, potrebu kvalitne využívať voľný čas a na úrovni prežívania sú optimistickejšie naladení, cítia sa lepšie, mladšie a zdravšie. Zahraničné výskumy tiež dokumentujú vzdelávacie aktivity ako dôležité parametre sociálnej pozície pre seniorov, ktorí už nepokračujú v pracovnej činnosti.

- možnosť uspokojovať vzdelávacie potreby podľa osobných záujmov, naplniť si neuskutočený sen mladosti - študovať na vysokej škole,
- jednu z možností navodzovania, stimulácie a udržiavania vývinového potenciálu človeka v seniorskom veku,
- možnosť získanými poznatkami, rozvíjaním nových schopností podporovať žiadané zmeny osobnosti, zámerne ovplyvňovať vývinovú dynamiku individuálnych osobnostných charakteristík, vzorcov správania, hodnotovej orientácie a postojev u seba aj ostatných seniorov,
- spoznanie svojich možností, a tým aj väčšiu slobodu voľby v medziach svojej životnej cesty, sociálnych a ekonomických podmienok života,
- podporu plnenia etapových úloh staršieho vekového obdobia,
- spoznanie možnosti pozitívneho ovplyvňovania priebehu starnutia,
- priestor na získavanie a realizáciu sociálnych kontaktov,
- zdroj pocitov životného optimizmu,
- obohacovanie života v senu.

Informácie o výskume

Na tomto mieste predkladáme prvé výsledky výskumu, ktorý realizujeme na Univerzite tretieho veku (UTV) v Košiciach. Výskum je súčasťou dizertačnej práce autora zaoberajúcej sa konštruovaním identity starých vzdelaných mužov a žien. Doposiaľ sa ho zúčastnilo 22 senioriek a seniorov UTV, z ktorých sme pre prvé výskumné zistenia vybrali 18 žien vo veku nad 60 rokov. Pre účely výskumu sme zvolili metodiku IDEX (Identity Exploration autora P. Weinreicha, podrobnejšie pozri Bačová, 1998) a nami vytvorený dotazník vekovej identity. V prvej časti výskumu sme zostavili zoznam entít, resp. významných osôb. Medzi posudzované entity sme okrem piatich povinných položiek – *súčasný obraz seba* (ja teraz), *ideálny obraz seba* (ja akým/akou by som chcel/a byť), *obraz seba v minulosti* (ja keď som mal/a 30 rokov), *obdivovaná osoba a nesympatická osoba* – zaradili aj *vzdelaných a nevzdelaných mužov a ženy môjho veku*, *partnera*, resp. *partnerku*, *otca a matku*, *keď/keby mali toľko rokov ako ja a 30-ročných mužov a ženy*. Výhodou takto koncipovanej metodiky je možnosť analýzy získaných výsledkov bez nutnosti komparácie s kontrolnou skupinou, či použitia longitudinálnej štúdie. Zoznam entít sme zostavili s cieľom identifikovať prípadné rozdiely z hľadiska veku, rodu a získaného vzdelania. Pri zostavovaní konštruktov sme vychádzali z výskumov viacerých autorov napr. G. Sheehyovej (1999), alebo O. Jolanki, M. Jylhä a A. Hervonen, (2000), ktorí uvádzajú tzv. „interpretačné repertoáre“, resp. dimenzie, ktoré sú významné pri sebaopise a sebadefinovaní seniorov. Tieto sme následne upravili na základe pološtruktúrovaných interview na naše podmienky:

- C1: spôsobilá riadiť svoj život - ľahko ovplyvňovaná inými,
 C2: užitočná - nepotrebná,
 C3: sebavedomá - neistá,
 C4: zdravá - chorá,
 C5: telesne príťažlivá - telesne nepríťažlivá,
 C6: zaujímajúca sa o veci verejné - nezaujímajúca sa o veci verejné,
 C7: spoločnosť ma/ich uznáva vysoko - spoločnosť ma/ich dostatočne neuznáva,
 C8: ovplyvňuje dianie okolo seba - nemá vplyv na dianie okolo seba,
 C9: optimistická - depresívna,
 C10: dynamická - pomalá,
 C11: ústretová k iným - zaujatá sebou.

V druhej časti výskumu účastníci, podľa predložených konštruktov, posudzovali jednotlivé entity na 7-bodovej škále. Jedným z najlepších ukazovateľov pre vzájomné porovnávanie entít je *empatická identifikácia*. Vyjadruje stupeň podobnosti, ktorý vníma účastník výskumu medzi sebou a inými (entitami). Výhodou tohto ukazovateľa je hodnotenie rovnakosti s inými bez ohľadu na to, či ide o „dobré“, alebo „zlé“ vlastnosti vo všetkých dimenziách (konštruktoch) súčasne. Ukazovateľ empatická identifikácia ponúka dve časové perspektívy. Ide o porovnanie súčasného obrazu seba s ostatnými entitami a minulého sebaobrazu s ostatnými.

Tab. č. 1: Empatická identifikácia v súčasnosti.

Ja teraz	1,00
Ženy môjho veku so základným vzdelaním	0,18
Muži môjho veku so základným vzdelaním	0,14
Ženy môjho veku s vysokoškolským vzdelaním	0,76

Ja akým/akou by som chcel/a byť	0,92
Ja keď som mal/a 30 rokov	0,89
30-ročné ženy - väčšina z nich	0,70
Muži môjho veku s vysokoškolským vzdelaním	0,74

Tab. č. 2: Empatická identifikácia v minulosti.

Empatická identifikácia - obraz seba v minulosti	
Ja teraz	0,86
Ženy môjho veku so základným vzdelaním	0,22
Muži môjho veku so základným vzdelaním	0,16
Ženy môjho veku s vysokoškolským vzdelaním	0,75
Ja akým/akou by som chcel/a byť	0,94
Ja keď som mal/a 30 rokov	1,00
30-ročné ženy - väčšina z nich	0,73
Muži môjho veku s vysokoškolským vzdelaním	0,70

Pozn.: Rozsah ukazovateľa empatická identifikácia je 0,00 - 1,00

Kritérium:

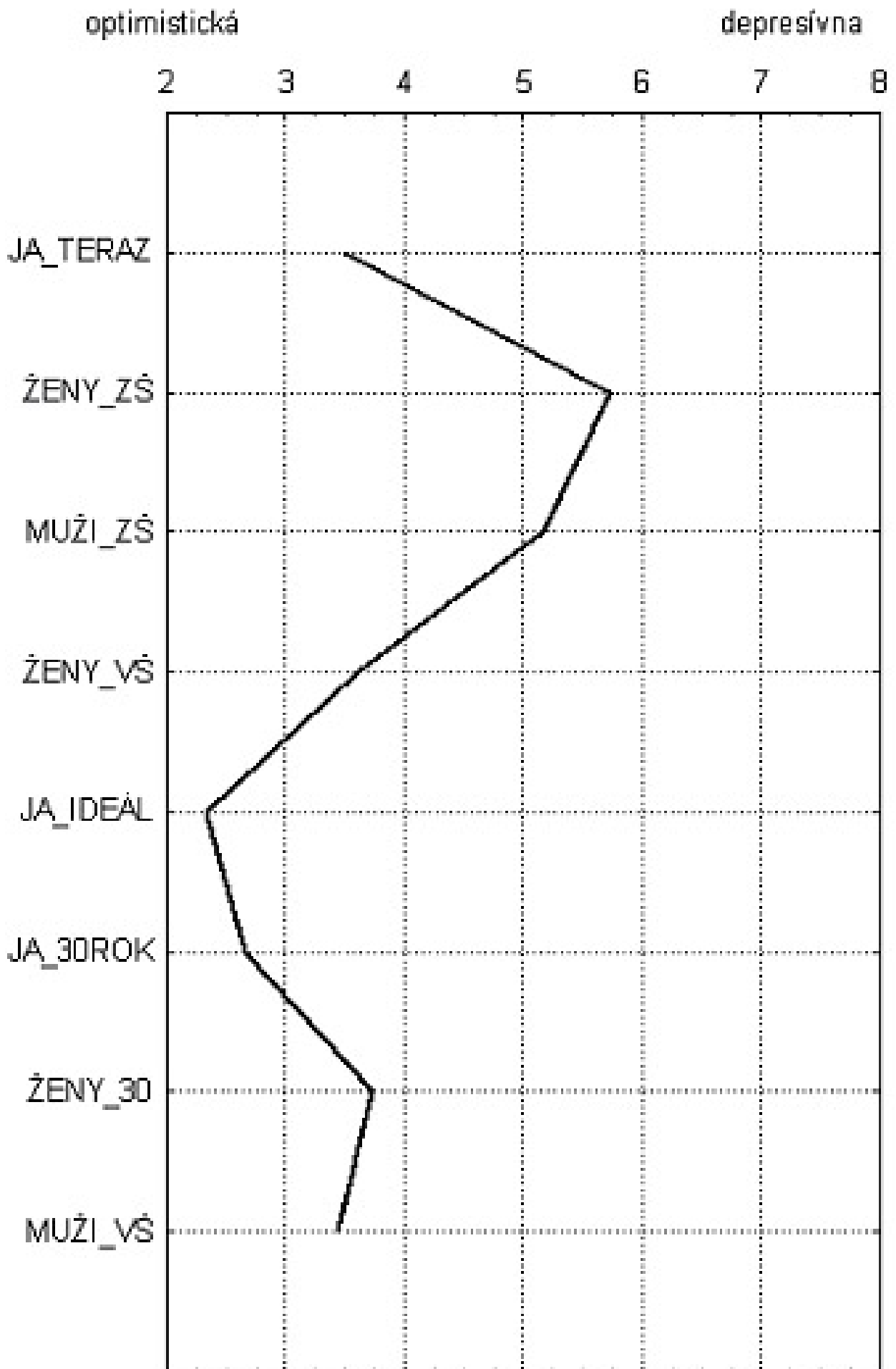
Vysoká nad 0,70

Nízka pod 0,50

Entita s hodnotou 1,00 je referenčnou entitou zvyšných entít.

Oba ukazovatele empatickej identifikácie naznačujú možné zdroje identity vzdelávajúcich sa seniorov, podľa ktorých sa vysoko identifikujú s vysokoškolsky vzdelanými ľuďmi a naopak nízko sa identifikujú s ľuďmi so základným vzdelaním. Zaujímavá je tiež relatívne vysoká identifikácia s 30-ročnými ženami aj napriek tomu, že nie je špecifikované ich vzdelanie. Inou možnosťou komparácie entít je analýza jednotlivých konštruktov. Pre porovnanie našich výsledkov s inými zisteniami uvádzame získané údaje konštruktu optimistická - depresívna.

Graf č. 1: Priemerné hodnoty entít v konštrukte optimistická - depresívna.

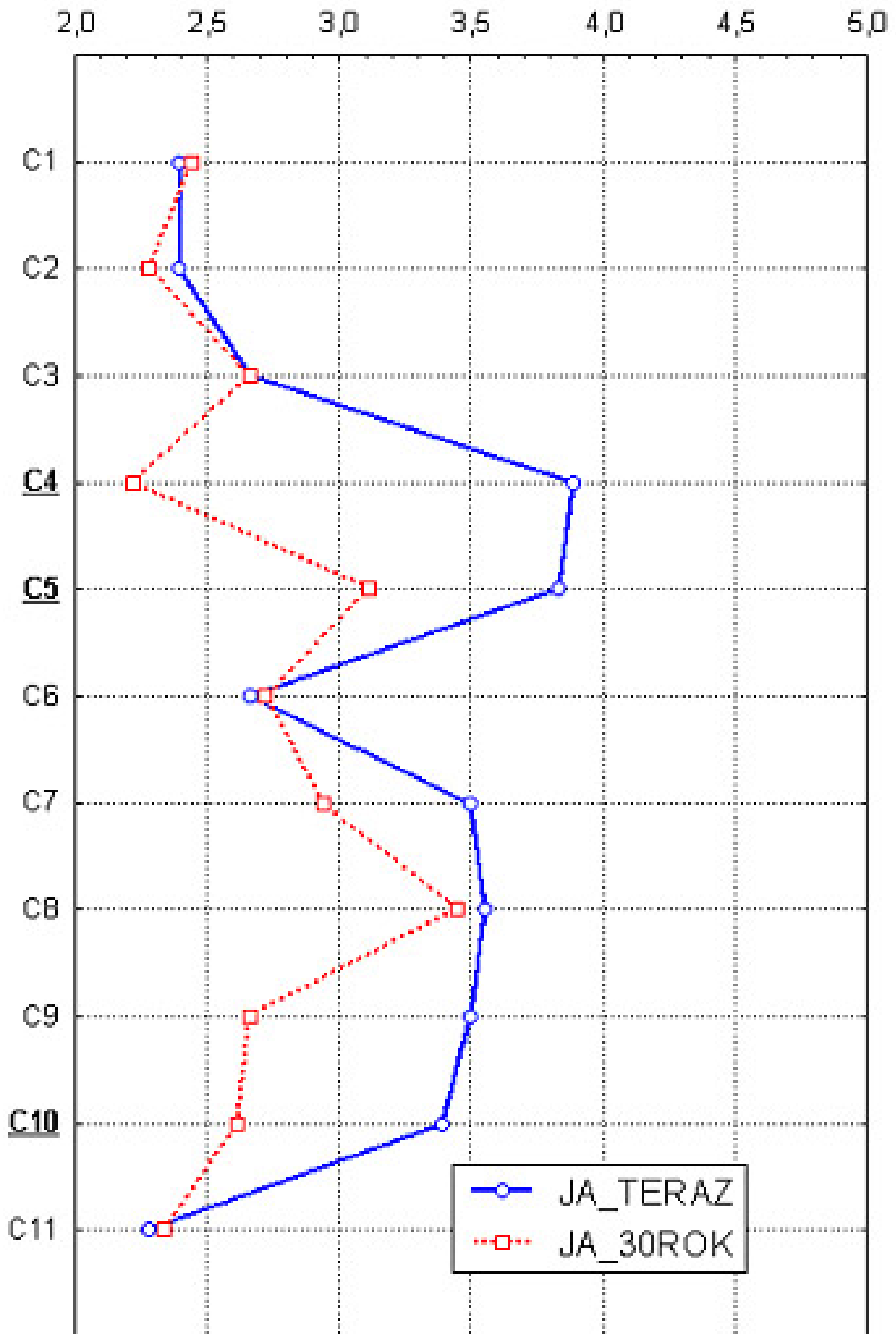

Ako významné sa opäť ukázali rozdiely medzi entitami *súčasný obraz seba a ženy môjho veku so základným vzdelaním*, resp. *muži môjho veku so základným vzdelaním* (Wilcoxonov test párových porovnaní, $T = 8,5$, $p < 0,002$; $T = 40,00$, $p < 0,04$). Účastníčky výskumu sa hodnotili pozitívnejšie ako hodnotili svojich rovesníkov a rovesníčky so základným vzdelaním. Signifikantný rozdiel sme tiež zaznamenali medzi entitami *súčasný obraz seba* a *ideálny sebaobraz* ($T = 0$, $p < 0,003$). Probandky teda vnímali rozdiel medzi súčasným stavom a tým ako by to mohlo byť, čo nepriamo podporuje validitu získaných výsledkov. Podobné výsledky sme získali takmer vo všetkých konštruktoch. Aby sme mohli zistiť rozdiely medzi súčasným obrazom seba a minulým sebaobrazom, porovnali sme obe entity vo všetkých konštruktoch súčasne.

Graf č. 2: Priemerné hodnoty entít „Ja teraz“ a „Ja keď som mala 30 rokov“ vo všetkých konštruktoch.

Pozn.: Názvy jednotlivých konštruktov sú uvedené [vyššie](#).

Ako vyplýva z grafu č. 2 štatisticky významné rozdiely sme zaznamenali v konštruktoch C4 „zdravá - chorá“ ($T = 4,00$, $p < 0,002$), C5 „telesne príťažlivá - telesne nepríťažlivá“ ($T = 4,50$, $p < 0,011$) a C10 „dynamická - pomalá“ ($T = 11,5$, $p < 0,031$) v neprospech s narastajúcim vekom. V ostatných konštruktoch sme nezistili výraznejšie zmeny, naopak v troch dimenziách došlo k miernemu zlepšeniu - C1 „spôsobilá riadiť svoj život - ľahko ovplyvňovaná inými“, C6 „zaujímajúca sa o veci verejné - nezaujímajúca sa o veci verejné“ a C11 „ústretovej k iným - zaujatá sebou“.

Na záver

Podobne ako zistenia iných autorov aj naše výsledky vykazujú takmer nezmenenú úroveň sebahodnotenia v dimenziách optimizmu, sebavedomia, ústretovej, spoločenskej angažovanosti a užitočnosti, spojených s procesom vzdelávania v seniorskom veku. Je tiež potrebné uviesť obmedzenia tohto výskumu najmä z pohľadu malého počtu účastníčok, ako aj použitej metodiky, dimenzie ktorej nemohli plne korešpondovať z ich individuálnou rôznorodosťou.

Účastníčky výskumu sa vysoko pozitívne identifikovali so vzdelanými ľuďmi rovnakého, ako aj opačného pohlavia a naopak odmietali identifikáciu a zároveň negatívnejšie hodnotenia prisudzovali ľuďom bez vzdelania, čím nepriamo identifikovali možné zdroje svojej súčasnej identity. Vzdelávanie tak v seniorskom veku predstavuje pre ľudí novú životnú perspektívu v tom, že im okrem nových poznatkov ponúka aj osobnostný rast v životnej etape, ktorú mnohí označujú za nepríjemnú.

Literatúra

- Bačová, V. (1998):** Možnosti zisťovania identity: metodika IDEX. *Československá psychologie*, 42, 5, 449-461.
- Čornaničová, R. (2000):** Vzdelávanie v treťom veku ako podpora kvality života. *Životné prostredie*, 34, 6.
- Hrapková, N. (2002):** Štúdium na univerzitách tretieho veku - podpora kvality života. http://www.uniba.sk/webuk/sucasti_uk/UTV/skripta_1_rocnik/hrapkova.htm
- Iwarsson, S., Isacson, A. (1997):** Quality of life in elderly population. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 26, 71-83.
- Jolanki, O., Jylhä, M., Hervonen, A. (2000):** Old Age as a Choice and as a Necessity. Two Interpretative Repertoires. *Journal of Aging Studies*, 14, 4, 359-372.
- Kováč, D. (2001):** Kvalita života - naliehavá výzva pre vedu nového storočia. *Československá psychologie*, 45, 1, 34-44.
- Křivohlavý, J. (2001):** Psychologická pojetí a způsoby zjišťování kvality života. In: Bratská, M. (Ed.): *Psychologické aspekty kvality života*. Bratislava, Katedra psychológie FiF UK.
- Sheehyová, G. (1999):** Průvodce dospělostí. Praha, Portál.